

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ВЖИВАННЯ СТАРШИМИ ПІДЛІТКАМИ АЛКОГОЛЮ

PSYCHOLOGICAL REASONS FOR ALCOHOL CONSUMPTION BY OLDER ADOLESCENTS

Статтю присвячено вивченню психологічних чинників уживання алкоголю старшими підлітками. Алкоголізм, особливо підлітковий, на сучасному етапі є серйозною проблемою. Складності соціалізації, відсутність життєвого досвіду, труднощі, пов'язані зі змінами в періоді статевого дозрівання, несформований світогляд і Ковід-19 призводять до масового поширення алкоголізму в середовищі молодого покоління. Вік хворих алкоголізмом дітей із кожним роком зменшується, тобто багато дітей віком 10–13 років уже знайомі зі спиртними напоями, незалежно від їхніх гендерних особливостей. Якщо хлопці мовчать, то дівчата пишаються тим, що вони випивають.

Ранній алкоголізм являє собою гостру медично-психологічну та соціальну проблему, що не одержала належного вирішення. Це пов'язано з тим, що нині багато дорослих, а також молоді перебувають у депресивному стані через ситуацію в нашій країні (багато людей вимушені були виїхати з рідного міста або постійно перебувають під обстрілами). За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, Україна посідає 1 місце за масштабами розвитку підліткового алкоголізму. Причиною смертей двох третин молоді віком 15–20 років стало отруєння алкогольними напоями або нещасні випадки, які трапилися у стані сп'яніння.

Виходячи з актуальності проблеми, ми поставили перед собою мету – проаналізувати доступні теоретичні підходи щодо вивчення алкогольної залежності, визначити психологічні чинники, що сприяють підлітковому алкоголізму, та розробити психологічні рекомендації з його профілактики.

У процесі дослідження виявлено, що більшість підлітків загальної групи вже знайомі з алкогольними напоями (66,6%), 20% підлітків не вживають алкоголь, а 13,3% уживають його постійно. Також розкрито особистісні властивості підлітків, схильних до алкоголю (неадекватна самооцінка, неврівноваженість, низький рівень тривожності, перевага боязні невдачі над мотивацією досягнення успіху).

Ключові слова: алкоголізм, старший підлітковий вік, адиктивна поведінка, алкогольна залежність, чинники вживання алкоголю.

This article is dedicated to exploring the psychological reasons behind alcohol consumption by older adolescents. Alcoholism, especially among teenagers, is a serious issue in the current era. Difficulties in socialization, lack of life experience, challenges related to changes during puberty, an unformed worldview, and COVID-19 lead to the widespread prevalence of alcoholism among the younger generation. The age of children suffering from alcoholism is decreasing every year, meaning many children aged 10–13 years are already familiar with alcoholic beverages, regardless of their gender characteristics. While boys remain silent, girls take pride in their drinking.

The problem of early alcoholism is a serious medical-psychological and social issue that has not been adequately addressed. This is due to the fact that many adults, as well as the younger generation, are in a state of depression, linked to the current situation in our country (many people have been forced to leave their homes, and those who chose not to leave live under constant bombardment).

According to the World Health Organization, Ukraine ranks first in adolescent alcohol consumption. Most young people aged 15–20 years who indulge in alcoholic beverages are prone to alcohol poisoning.

Given the relevance of the issue, we set a goal to analyze available scientific theories that help explore the problem of alcohol dependency in older adolescents, identify psychological factors that contribute to its development, and develop psychological recommendations for its prevention.

The study found that the majority of adolescents in the general group are already familiar with alcoholic beverages (66,6%), 20% of adolescents do not consume alcohol, and 13,3% consume it regularly. The study also revealed personality traits of adolescents prone to alcohol consumption (inadequate self-esteem, imbalance, low level of anxiety).

Key words: alcoholism, older adolescent age, addictive behavior, alcohol dependency, reasons for alcohol consumption.

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.59.22>

Денисенко А.О.

к.психол.н.,
доцент кафедри психології розвитку
і соціальних комунікацій
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського»

Адашкевич В.О.

студентка
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського»

Постановка проблеми. Алкоголізм, особливо підлітковий, на сучасному етапі є серйозною проблемою. Складності соціалізації, відсутність життєвого досвіду, труднощі, пов'язані зі змінами в періоді статевого дозрівання, несформований світогляд і Ковід-19 призводять до масового поширення алкоголізму в середовищі молодого покоління. Вік хворих алкоголізмом дітей із кожним роком зменшується, тобто багато дітей віком 10–13 років уже знайомі зі спиртними напоями, незалежно від їхніх гендерних особливостей. Якщо хлопці мовчать, то дівчата пишаються тим, що вони випивають.

Ранній алкоголізм являє собою гостру медично-психологічну та соціальну проблему, що не одержала належного рішення. Це пов'язано з тим, що нині багато дорослих, а також молоді перебувають у депресивному стані через ситуацію в нашій країні (багато людей вимушені були виїхати з рідного міста або постійно перебувають під обстрілами).

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, Україна посідає 1 місце за масштабами розвитку підліткового алкоголізму. Причиною смертей двох третин молоді віком 15–20 років стало отруєння алкогольними

напоями або нещасні випадки, які трапилися у стані сп'яніння [2].

Рівень алкоголізації молодого покоління значною мірою може бути своєрідним індикатором психічного здоров'я нації. У зв'язку із цим зловживання підлітками алкоголю являє собою гостру медично-психологічну та соціальну проблему, що дотепер не має належного вирішення. Це пов'язано з тим, що нині відсутня цілісна інформаційна стратегія, яка орієнтує людей на збереження власного здоров'я як основного чинника життєвого благополуччя [9].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У результаті проведеного аналізу великого масиву публікацій можна сказати, що дану проблему вивчали в рамках: ставлення підлітків до раннього алкоголізму [3]; уживання алкогольних і слабоалкогольних напоїв у підлітковому віці [5, 6]; особливостей формування алкогольної залежності в чоловіків [7]; дослідження алкогольних настанов у сучасних підлітків [8]; чинників формування хімічної залежності особистості; профілактики вживання алкоголю в підлітковому середовищі [1; 2; 4]; зв'язку пияцтва з міжособистісним насильством серед підлітків [11].

Постановка завдання. Виходячи з актуальності проблеми, ми поставили собі за мету проаналізувати доступні теоретичні підходи щодо вивчення алкогольної залежності та визначити психологічні чинники, які сприяють уживанню алкоголю старшими підлітками.

Для розв'язання поставлених завдань було застосовано комплексний підхід, який полягав у поєднанні теоретичного аналізу наукових джерел із застосуванням емпіричного дослідження, а також методи: спостереження, бесіди, стандартизовані опитувальники та кількісний аналіз. Для обробки емпіричних даних використовувався кореляційний аналіз (Pearson).

Дослідження алкогольної залежності здійснювалося за допомогою методики MAST, представлені А.Ю. Єгоровим. Оцінка акцентуації характеру та рівня самооцінки діагностувалися методиками К. Леонгарда та Л.Г. Матвеевої. Діагностика самооцінки психічного стану й рівня суб'єктивного відчуття самотності вивчалася за допомогою методик Ю.Л. Ханіна, Д. Рассела, М. Фергюсона та Г. Айзенка.

Емпіричне дослідження проводилося на базі загальноосвітньої школи міста Одеси серед учнів 8–9-х класів. Усього було обстежено 60 осіб, з них 30 учнів 8 класів (16 дівчат і 14 юнаків) та 30 учнів 9 класів (15 дівчат і 15 юнаків).

Виклад основного матеріалу. Як показує аналіз літератури, немає загальноприйнятої єдиної дефініції алкоголізму. Медиками дове-

дено, що жодна з отруйних речовин не викликає такої кількості нервових, психічних і внутрішніх захворювань, як алкоголь. Водночас шкода від алкоголю визначається не стільки його отруйністю, скільки частотою й поширеністю його вживання [7].

Алкоголізм є комплексною гуманітарною проблемою, охоплює різні сфери життя людини, суспільства та характеризує хронічне захворювання, спричинене зловживанням спиртними напоями, яке завдає шкоди фізичному та психологічному здоров'ю людини. Розрізняють три стадії розвитку алкоголізму, що призводить до алкогольної залежності (алкогольна інтоксикація, хронічний алкоголізм, алкогольний психоз). На розвиток алкогольної залежності впливають соціально-психологічні та біологічні чинники, під впливом яких людина деградує як особистість, відбувається порушення діяльності різних внутрішніх органів, розвиваються соматичні захворювання, а також вона прямо або побічно є однією з основних причин смертності населення [8; 9].

Проблема підліткового алкоголізму має загрозливий характер і розглядається як патологія, тому призводить до алкогольного отруєння. Однією з особливостей алкоголізму в підлітковому віці є нечіткість, «розмитість» його симптомів. У підлітків ще важче, ніж у дорослих, можна провести грань між пияцтвом і алкоголізмом, виділити окремі стадії розвитку захворювання [11].

Схильність до вживання підлітками алкоголю полягає в нездатності адекватного сприйняття ситуацій, пов'язаних з необхідністю подолання життєвих труднощів, налагодження відносин з оточенням, правильної регуляції власної поведінки, що перешкоджає соціальній адаптації. Основними чинниками є: нездатність підлітка до продуктивного виходу із ситуації, утрудненості задоволення актуальних життєво важливих потреб; несформованість або неефективність способів психологічного захисту підлітка, що дозволяє йому хоча б тимчасово зняти емоційну напругу; наявність психотравматичної ситуації, з якої підліток не знаходить конструктивного виходу [2; 4; 10].

Узагальнюючи результати, які характеризують схильність підлітків до вживання алкоголю, бачимо (див. табл. 1), що специфічної різниці залежно від вікових і гендерних особливостей респондентів не існує. Отримані результати засвідчують, що більшість респондентів вже знайомі з алкогольними напоями, тобто показник «уживання алкоголю» дорівнює 66,6% від загальної вибірки, 20,0% підлітків не вживають алкоголь, а 13,4% уживають його постійно.

У результаті розгляду індивідуальних властивостей юнаків і дівчат загальної вибірки нами встановлено, що на провідних позиціях опинилися такі показники: гіпертимність

Таблиця 1
Уживання алкоголю старшими підлітками

Показники	Загальна вибірка (%)
Уживання алкоголю	66,6
Не вживають алкоголь	20,0
Уживають алкоголь постійно	13,4

(83,3%), демонстративність (75%), середній рівень самотності (66,6%), циклотимність (58,3%), ригідність (50%), неврівноваженість (50%), висока самооцінка (45%), педантичність (41,6%), агресивність (41,6%), лабільність (33,3%), фрустрація (33,3%), екзальтованість (30%).

Якщо проаналізувати результати юнаків і дівчат, які не вживають алкоголь (див. табл. 2), можна сказати, що для них характерні такі властивості: адекватна самооцінка (66,6%), лабільність (50%), гіпертимність (41,6%), ригідність (41,6%), демонстративність (41,6%), педантичність (33,3%), високий рівень тривожності (33,3%), дистимічність (33,3%), екзальтованість (33,3%), мотивація до успіху (33,3%), боязнь невдач (25%), які визначено на високому рівні.

Трохи іншу картину ми бачимо в підгрупі старших підлітків, які часто вживають алкоголь (див. табл. 3). Так, вони відрізняються від інших такими особливостями, як: висока самооцінка – П16 (87,5%), гіпертимність – П4 (75%), демонстративність – П10 (75%), неврівноваженість – П11 (62,5%), агресивність – П20 (62,5%), боязнь невдач – П23 (62,5%), цикло-

тимність – П9 (50%), низький рівень самотності – П14 (50%) та тривожності – П18 (50%), а також ригідністю – П5 (37,5%), фрустрацією – П19 (37,5%).

Результати, які подані в таблицях, засвідчують, що старші підлітки більш схильні до: адекватної самооцінки, лабільності, ригідності (підлітки, що не вживають алкоголь), гіпертимності, циклотимності, демонстративності, неврівноваженості, високої самооцінки, агресивності, боязні невдач, відсутності відчуття самотності та низького рівня тривожності (схильні до алкоголю).

У результаті бесіди з респондентами нашої вибірки виявлено, що вживання алкоголю в їхньому віці вони вважають нормальним явищем і нічого поганого в цьому не бачать. Не можна говорити про те, що в них у всіх батьки випивають, тим самим подають своїм дітям негативний приклад. У багатьох юнаків і дівчат, які вживають алкоголь, батьки зовсім не випивають.

Схильність до вживання алкоголю старшими підлітками, можливо, пов'язана з тим, що в багатьох із них відсутній сенс життя. Вони часто не можуть позбавитись негативних емоційних переживань, спричинених психотравматичними впливами. Зазначимо, що в кожній людині існують проблеми, однак не кожен підліток вирішує їх за допомогою пляшки зі спиртним.

Нами також було визначено провідні мотиви, що штовхають їх до вживання спиртного: це модно та круто; з метою розвесели-

Таблиця 2
Особистісні особливості старших підлітків, які не вживають алкоголь

Показники	Рівні (%)		
	низький	середній	високий
гіпертимність	8,3	50	41,6
ригідність	16,6	41,6	41,6
лабільність	25	25	50
педантичність	16,6	50	33,3
тривожно-боязливий	8,3	58,3	33,3
циклотимність	16,6	58,3	25
демонстративність	16,6	41,6	41,6
неврівноваженість	41,6	33,3	25
дистимічність	33,3	33,3	33,3
екзальтованість	25	41,6	33,3
самотність	33,3	41,6	25
самооцінка	16,6	66,6	16,6
тривожність	16,6	50	33,3
фрустрація	25	50	25
агресивність	33,3	33,3	33,3
ригідність	8,3	41,6	50
мотивація до успіху	25	50	33,3
боязнь невдач	41,6	33,3	25

Особистісні особливості старших підлітків, які вживають алкоголь

Показники	Рівні (%)		
	низький	середній	високий
гіпертимність	–	25	75
ригідність	25	37,5	37,5
лабільність	25	50	25
педантичність	12,5	62,5	25
тривожно-боязливий	50	50	–
циклотимність	12,5	37,5	50
демонстративність	–	25	75
неврівноваженість	–	37,5	62,5
дистимічність	37,5	37,5	25
екзальтованість	50	50	–
самотність	50	50	–
самооцінка	12,5	–	87,5
тривожність	50	37,5	12,5
фрустрація	37,5	25	37,5
агресивність	–	37,5	62,5
ригідність	25	37,5	37,5
мотивація до успіху	50	37,5	12,5
боязнь невдач	–	37,5	62,5

тися; для солідарності з компанією; щоб не бути білою вороною.

Дослідження вищеперелічених діагностованих показників підтвердилося результатами кореляційного аналізу, який ми проводили у двох підгрупах. До першої підгрупи ввійшли дівчата та юнаки, які не вживають алкоголь, а до другої – старші підлітки, які постійно його вживають.

Отже, на вживання або не вживання алкоголю впливає комплекс різних особистісних особливостей старших підлітків. Про це свідчить наявність у кожній підгрупі п'яти та більше кореляційних плеяд.

Так, у підгрупі старших підлітків, які не вживають алкоголь (див. табл. 4), провідним показником кореляційних зв'язків на рівні ($p < 0,01$) та ($p < 0,05$) є показник «відсутність алкогольної залежності», який вступає в позитивний і негативний зв'язок з: лабільністю ($r = 0,555$), гіпертимністю ($r = 0,509$), адекватною самооцінкою ($r = 0,542$), ригідністю ($r = 0,429$), демонстративністю ($r = 0,406$), педантичністю ($r = 0,406$), а також на рівні ($p < 0,05$) з невірноваженістю ($r = -0,347$), агресивністю ($r = -0,360$), самотністю ($r = 0,384$) та мотивацією до успіху ($r = 0,372$).

Другий показник «ригідність» корелює на рівні ($p < 0,01$) позитивно з лабільністю ($r = 0,460$), тривожністю ($r = 0,437$), демонстративністю ($r = 0,436$), екзальтованістю ($r = 0,432$), самотністю ($r = 0,423$), на рівні ($p < 0,05$) з невірноваженістю ($r = 0,318$), тривожністю ($r = 0,320$), боязню невдач ($r = 0,329$).

«Гіпертивність» вступає в позитивну взаємодію на рівні ($p < 0,01$) з ригідністю ($r = 0,500$), лабільністю ($r = 0,431$), адекватною самооцінкою ($r = 0,666$), циклотимністю ($r = 0,482$), рівні ($p < 0,05$) з відчуттям самотності ($r = 0,358$) та мотивацією до успіху ($r = 0,314$).

Четверту позицію посів показник «лабільність», який простежується в позитивному та негативному зв'язку на рівні ($p < 0,01$) з педантичністю ($r = 0,380$), циклотимністю ($r = -0,382$), екзальтованістю ($r = 0,421$), самотністю ($r = 0,389$), на рівні ($p < 0,05$) із тривожністю ($r = 0,317$), фрустрацією ($r = 0,331$).

Наступний показник «адекватна самооцінка» корелює на рівні ($p < 0,01$) із тривожністю ($r = -0,421$), фрустрацією ($r = 0,368$), ригідністю ($r = 0,425$), агресивністю ($r = 0,402$), мотивацією до успіху ($r = 0,458$) та боязню невдач ($r = -0,406$).

Також нами встановлено (див. табл. 4), що в підгрупі старших підлітків, які вживають алкоголь, на першій позиції опинився показник «уживання алкоголю». Він на рівні ($p < 0,01$) вступає у зв'язок з гіпертимністю ($r = 0,502$), педантичністю ($r = 0,692$), демонстративністю ($r = 0,583$), невірноваженістю ($r = 0,580$), агресивністю ($r = 0,555$), також із високою самооцінкою ($r = 0,435$) та боязню невдач ($r = 0,416$) – на рівні ($p < 0,05$).

Показник «гіпертимність» корелює на рівні ($p < 0,01$) з невірноваженістю ($r = 0,513$), відсутністю почуття самотності ($r = 0,539$), а на рівні ($p < 0,05$) з педантичністю ($r = 0,472$), демонстративністю ($r = 0,478$), високою

Таблиця 4

Вплив особистісних особливостей на вживання алкоголю старшими підлітками

Показники	Респонденти	
	Які не вживають алкоголь	Які вживають алкоголь
гіпертимність	0,509	0,502
ригідність	0,429	–
лабільність	0,555	–
педантичність	0,406	0,692
демонстративність	0,406	0,583
неврівноваженість	–0,347	0,580
самотність	0,384	–
самооцінка	0,542	0,435
агресивність	–0,360	0,555
мотивація до успіху	0,372	–
боязнь невдач	–	0,416

Примітка: ($p < 0,01$, за $r < 0,500$; $p < 0,05$, за $r < 0,320$).

самооцінкою ($r = 0,475$) та боязню невдач ($r = 0,435$).

«Ригідність» на рівні ($p < 0,01$) вступає у зв'язок з невірноваженістю ($r = 0,558$), відсутністю відчуття самотності ($r = 0,543$), а на рівні ($p < 0,05$) з демонстративністю ($r = 0,492$), високою самооцінкою ($r = -0,459$), низьким рівнем тривожності ($r = -0,392$).

На четвертій позиції маємо показник «неврівноваженість», який корелює з екзальтованістю ($r = 0,574$), самотністю ($r = -0,584$), тривожністю ($r = -0,578$) – на рівні ($p < 0,01$), боязню невдач ($r = 0,495$) – на рівні ($p < 0,05$).

Наступна позиція в показника «самотність», який взаємодіє на рівні ($p < 0,01$) з високою самооцінкою ($r = 0,522$), агресивністю ($r = 0,556$) та мотивацією до успіху ($r = -0,538$).

Отже, у старших підлітків, які не вживають алкоголь, виявлено свій специфічний комплекс взаємопов'язаних показників, а саме: ригідність, гіпертивність, лабільність і адекватну самооцінку. А для підгрупи старших підлітків, які вживають алкоголь, характерні такі прояви: гіпертимність, ригідність, невірноваженість, відсутність почуття самотності.

Своєчасне виявлення в підлітка схильності до вживання психотропних речовин дозволяє здійснювати ранню профілактику відхилень у його поведінці, сприяє розробленню методів діагностики та психокорекційної програми.

Основною метою профілактичної роботи з підлітками є усунення чинників, що сприяють здійсненню будь-яких протиправних дій. Мети можна досягнути шляхом вирішення таких завдань, як: формування позитивних ціннісних орієнтацій; залучення підлітків до соціально корисної діяльності; формування адекватної самооцінки; зміцнення фізичного та психічного здоров'я [1; 3; 5].

Висновки із проведеного дослідження.

У формуванні алкогольної залежності вирішальну роль відіграють такі чинники: соціальні (культурний і матеріальний рівень життя, мікро-/макрогрупи, інформаційні переваженія, урбанізація); біологічні (спадкова схильність, родова травма, психічні захворювання, стать, вік, стійкість до вживання алкоголю); психологічні (психоемоційні особливості особистості, здатність до соціальної адаптації, протистояння стресам тощо).

Виконане дослідження дозволило висунути низку актуальних питань для подальшого вивчення поставленої проблеми. Наприклад, вивчити вплив батьків-алкоголиків на вживання алкоголю підлітками; дослідити взаємозв'язок соціальних чинників з уживанням алкоголю підлітками; створити комплексну соціально-психологічну програму, орієнтовану на подолання негативних звичок.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алексєєва Н.І., Кабусь Н.Д. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до профілактики вживання алкоголю в підлітковому середовищі: *Сучасні реалії та перспективи соціального виховання особистості в різних соціальних інституціях* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Харків : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2022. С. 10–15.
2. Куріння, вживання алкоголю та наркотичних речовин серед підлітків, які навчаються: поширення й тенденції в Україні / О.М. Балакірева та ін. *Європейське опитування учнів щодо вживання алкоголю та інших наркотичних речовин – ESPAD* : міжнародний проєкт. Київ : ТОВ «Обнова компанії», 2019. 214 с.
3. Варава К.В. Профілактика девіантної поведінки підлітків у закладах загальної середньої освіти. *Сучасні реалії та перспективи соціального виховання особистості в різних соціальних інституціях* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Харків : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2022. С. 46–48.
4. Ставлення підлітків та їхніх матерів до проблеми раннього вживання алкоголю / Н.Є. Горбань та ін. *Єдине здоров'я та проблеми харчування України*. 2021. № 2 (55). С. 44–55.
5. Гриценюк Ю., Залібовська-Ільницька З.В. Профілактика вживання алкоголю, наркотичних засобів та тютюнопаління серед підлітків. *Актуальні проблеми соціальної сфери* : збірник статей, 2022. С. 13–14.
6. Проблема вживання алкогольних та слабоалкогольних напоїв в підлітковому віці / О.І. Краснова та ін. *Сучасні медичні технології*. 2020. № 2. С. 44–48.
7. Лисюк І.В., Христенко О.М. Підлітковий алкоголізм: Соціальні фактори ризику. *Медсестринство*. 2017. № 2. С. 34–36.
8. Литвиненко В.В. Сучасні особливості формування алкогольної залежності у чоловіків як основа їх реабілітації. *Science Rise : Medical Science Scientific Journal*. 2019. № 1. Вип. 28. С. 42–44.

9. Михайлів С.В. Психологічне дослідження чинників формування хімічної залежності особистості. *Психологія особистості*. 2020. № 1. Вип. 17. С. 94–108.

10. Фоміна Н.А., Орлов В.Б. Дослідження алкогольних установок у сучасних підлітків. *При-*

кладна юридична психологія. 2018. № 1 (42). С. 32–40.

11. Longitudinal associations of binge drinking with interpersonal violence among adolescents / E. A. Waterman et al. *J Youth Adolesc.* PubMed, 2019, Jul. 48: 1342–52. PMID: 31079263.